

Pier Paolo Vergerio és az indexek¹

Pier Paolo Vergerio,² úgy tűnik, kész tervvel érkezett 1549 májusában a graubündeni Poschiavóba, hogy „közelebbről tudjon harcolni a római Antikrisztussal”.³ Neki köszönhetően nemsokára napvilágot látott Bázelen Juan de Valdès két posztumusz írása: még 1549 második felében a *Latte spirituale* (Szellemi anyatej), néhány hónappal később pedig a *Cento e dieci divine considerazioni* (Százfáz isteni észrevétel).⁴

Valdès szellemi hagyatéka⁵

Juan de Valdès (1509(?)-1541) a kor egyik legnagyobb kasztíliai filozófikus keresztény gondolkodója. Erasmus tisztelője, bátyjával, Alfonsóval együtt a rotterdami nézeteinek és írásainak fontos spanyol terjesztője. Emellett mestere, Pedro Ruiz de Alcaraz, Luther és Melancthon írásaival foglalkozik. 1529-ben jelenik meg *Diálogo de doctrina cristiana* (Párbeszéd a keresztény tanításról) című értekezése. 1526 és

¹ A témában a legalaposabb írás Ugo Rozzo, „Pier Paolo Vergerio censore degli Indici dei libri proibiti” in *Pier Paolo Vergerio il Giovane, un polemista attraverso l'Europa del Cinquecento* Convegno internazionale di studi, a cura di Ugo Rozzo (Udine: Forum, 2000), 143-178.

² A legrészletesebb életrajz Anne Jacobson Schutte, *Pier Paolo Vergerio e la Riforma a Venezia, 1498-1549* című műve (Roma: Il Vetro, 1986), ám ez nem követi Vergeriót az emigrációba.

³ Baldassare Altieri fogalmaz így Heinrich Bullingernek írott 1549. augusztusi levelében. In *Bullingers Korrespondenz mit den Graubündnern*, I. h. T. Schiess, (Basel: Geering, 1904), 475. Idézi Rozzo, Pier Paolo Vergerio censore, 143.

⁴ Vergerio svájci tevékenységéről bővebben: Silvano Cavazza, „Pier Paolo Vergerio nei Grigioni e in Valtellina (1549-1553): attività editoriale e polemica religiosa” in *Riforma e società nei Grigioni Valtellina e Valchiavenna tra '500 e '600*, a cura di Andrea Pastore (Milano: Angeli, 1991), 33-62.

⁵ Salvatore Caponetto, *La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento* (Torino: Claudiana, 1992¹), V-VI. fej., 81-116., illetve Dizionario Biografico degli Italiani online. Letöltve: 2016.02.16. http://www.treccani.it/enciclopedia/juan-de-valdes_%28Enciclopedia-Italiana%29/

1530 között Alcalà egyetemén tanul görögöt, latint, hébert és olaszt. 1529-ben és 1531-ben lutheránus eretnokség vádjával az inkvizíció elé kerül. (Nem ok nélkül: a *Diálogo* számtalan helyen idéz egész bekezdéseket, szó szerint vagy némileg átfogalmazva, Luther *Decem praecepta praedicata populo* című 1518-as illetve *Explanatio dominicae orationis pro simplicioribus* című 1521-es írásaiból. Kiemeli a lutheri tanítás fő pozitív üzenetét, és elhagy belőle minden Róma-ellenességet: a hit általi megigazulás, Melanchthon kifejezésével a *beneficium* kapja a fő hangsúlyt; ez Krisztus váltságműve és az abból fakadó kegyelem.)⁶

Juan 1535-től haláláig V. Károly császár nápolyi alkirályi adminisztrációjában tevékenykedik. Életének utolsó hat éve a hihetetlenül termékeny, kapcsolatokban gazdag időszak, amely alapvetően határozza meg az itáliai reformáció sorsának későbbi alakulását. Kommentárt ír a Zsoltárokhoz, Pál apostol leveleihez (ezek közül a Római és a Korinthusi levelekhez írottak maradtak fenn), az Evangéliumokhoz (ezekből a Mátéhoz írottat ismerjük), befejezi az *Alfabeto Cristiano* (Keresztény ábécé) írását, amely egy beszélgetés Giulia Gonzagával. Chiaiai házában rövid idő alatt kialakul körülötte egy csoport, akiket tanít, vezet, akikkel néha vitázik, de folyamatosan gondozza és építi a lelküket.

Valdès hagyomány-, dogma- és hierarchia-ellenességével, illetve a lutheri tanítás lecsupaszított és finomabban megfogalmazott pozitív üzenetét hirdetve az evangéliumi és apostoli állapotokhoz és hithez visszatérni áhító itáliai evangéliumi csoportok világitótornyává vált. Az Isten előtt igazzá vált hívő felemelkedéséről, megszentelődéséről, Szent Szellem általi vezetéséről tanít. A hit általi megigazulás központi tanítását Luther illetve Melanchthon írásaiból veszi át és gondolja tovább. Legkésőbbi, legérettebbnek tekinthető írása, a Máté Evangéliumához írt kommentár bevezetőjében leszögezi, hogy a Biblia szövege kizárólagosan mértékadó, semmilyen személyes tapasztalat nem írhatja felül. Lutheren, Melanchthonon és Kálvinon keresztül visszajut Ágoston egyház-felfogásához. Az igazi egyház Isten választottjainak egyháza, Isten városa.

Valdès írásainak egy részét, az *Alfabeto Cristianót*, a *Sul principio della dottrina cristianát* (a *Diálogo* olasz fordítását) és egy Vergerio által *In qual maniera si dovrebbono instituire i figliuoli de Christiani* (*Mily módon kellene nevelni a keresztények gyermekeit*) címmel említett

⁶ Caponetto, La Riforma protestante, 83.

katekizmust 1545-ben, Valdès halála után három évvel, a Trentói zsinat összeülésére időzítve Mario Galeota, Pietro Carnesecchi, Marcantonio Flaminio és Guilia Gonzaga, Valdès szellemi örökösei és kézíratainak őrzői kiadták. Az időzítéssel nyilvánvaló volt a kiadók szándéka: békés eszközökkel, amennyire lehetséges, hatással lenni a zsinati atyákra és jobb belátásra bírni őket a hit általi megigazulás dogmatikai, és egy- más keresztényi szeretetben való elviselésének gyakorlati kérdésében. Ugyanez áll az anonim *Beneficio di Cristo*⁷ újranomálásának időzítése mögött is. Más kérdés, hogy a szövegek nemsokára az indexen végezték, és a zsinaton éppen az áhított folyamatok fordítottja zajlott.

Valdès fent említett két szövege, a *Latte spirituale* és a *Cento e dieci divine considerazioni* kézírata pedig valahogyan Vergerióhoz került. Ő 1549-ben az eretnekség vádja elől capodistria püspöki székéből Svájcba menekülve sok más kézíráttal együtt ezeket is magával vitte és az itt felállított nyomdájában kinyomtatta. Az üzenet világos. Bár nem tudjuk biztosan, hogy Vergerio látogatta Valdès nápolyi alkalmait, szel- lemi örökösének tekinti magát és hozzájárul kéziratban maradt művei- nek fennmaradásához. Csak ezek után lát saját írásainak közléséhez.

Első saját írások

1549. augusztus végére készen lehetett Vergerio „kommentárja” a Giovanni Della Casa velencei pápai legátus által néhány hónappal koráb- ban összeállított, a köztársaság területét érintő tiltott könyvek listájához.

1549 végén jelenhetett meg szintén Poschiavóban, név nélkül, egy *Istruzione christiana (Keresztény tanítás)* című kiskaté, amelyet következő év elején egy *L’Oratione de’ persequitati et forusciti per lo Euangelio et per Giesu Cristo (Az Evangélium és Jézus Krisztus miatt üldözöttek és menekültek imája)* című rövid írás követett. Ez utóbbi kettő nem nyomdai minősége, kezelhető terjedelme vagy teológiai mélysége miatt érdekes, hanem egyrészt mert egyfajta programot fel- tételez Vergerio részéről. Valdès tanító jellegű írásaitól szép ív vezet saját korábbi és jelenlegi lelkipásztori nézeteinek katé szintű összegzé- séig. Másrészt egyben egy fontos átmenetet is jelez Vergerio korábbi, reformokat bevezető capodistria püspöki tevékenysége és az új feladat

⁷ Caponetto, La Riforma protestante, VI. fej. 95-116.

között. Innentől egy Itálián kívüli, Svájcchoz tartozó olasz ajkú protestáns közösség lelkeit kell gondozni, hitüket erősíteni. Bármilyen, olasz nyelvű protestáns katekizmus, hittani összefoglaló, tisztázó, hitmélyítő írás általánosságban is hiánypótló, és emiatt különös fontosságú.

Vergerio stratégiai helyen, a keleti svájci kantonokat és azokon keresztül a délnémet protestáns vidékeket a velencei köztársaság bergamói területeivel összekötő úton állapodott meg. És rendelkezésére állt egy kis nyomda.

Mindezt az elkövetkező hónapokban tervszerűen kihasználta. Megérezte, milyen irodalomra van az Itáliában maradt protestánsoknak szüksége, ezeket, ha kellett, lefordította latinról, illetve saját maga írta, vagy állította össze, felügyelte a nyomdászati munkákat, megszervezte a terjesztést, sőt, eleinte maga is útra kelt.

Igényesebbnek szánt írásait, latin nyelvű szövegeit, illetve más szerzők műveit ugyanakkor nem itt, hanem Bázelen jelentette meg.

Térjünk most rá a feltehetőleg Vergerio által kitalált új műfajra, amelynek első írásai éppen itt és ekkortól, tehát Poschiavóban, 1549 végétől jelennek meg – és amely sorozatnak talán a legfontosabb és egyben utolsó darabja a tíz évvel később, már Tübingenben összeállított és bevezetővel ellátott *Postremus Catalogus Haereticorum Romae*

conflatus. Continens Alios Quatuor Catalogos, qui post decennium in Italia, nec non eos omnes, qui in Gallia & Flandria post renatum Evangelium fuerunt aediti. Cum nonnullis annotationibus Vergerii... című mű, amelynek egy példánya ma Budapesten található.⁸

Ami a két műfaj, tehát a tiltott könyvek listáinak illetve az ezeket javítók írásainak XVI. századi történetét illeti, előbbit Vergerio jól összefoglalja, amikor megindokolja, hogy miért érzett késztetést magyarázó jegyzetek készítésére.

Meghatározás, műfaj, módszer – és szándék

Vergerio első ilyen, saját kifejezésekkel „controcatalogo”, „catalogo commentato” vagy „catalogo corretto” műfajú írásának teljes címe *Il catalogo de libri li qvali nvovamente nel mese di maggio nell'anno presente M.D.XLVIII sono stati condannati et scomunicati per heretici, da M. Giouan Della Casa legato di Vinetia & d'alcuni frati. È aggiunto sopra il medesimo catalogo vn iudicio & discorso del Vergerio.*

Vergeriónak ezek az 1549 és 1559 között megjelent, indexeket korrigáló és kommentáló írásai lényegében inkvizíciós dokumentumok javított, bővített újrakiadásai, utólagos magyarázó jegyzetekkel. Nem változtatnak a kiindulási szövegeken, mégsem másolatok, utánnomások vagy másodkiadások. Nem úgy tesznek hozzájuk megjegyzéseket, kiegészítéseket, javításokat, hogy ne lehetne világosan elkülöníteni az eredeti szövegeket Vergerióéitól – mégis, teljesen megváltoztatják az eredeti szerkesztői szándékot.

A két 1549-es szöveg, Della Casa 149 tételt tartalmazó májusi listája és Vergerio év végi magyarázott változata esetében Vergerio az eredeti szövegeket változatlan formában közli újra.⁹ Kiegészítései jól elkülönülnek Della Casa szövegétől. Vergerio a „fő” szövegben megjeleníti Della

⁸ Pier Paolo Vergerio jun., *Postremus Catalogus Haereticorum Romae conflatus. Continens Alios Quatuor Catalogos, qui post decennium in Italia, nec non eos omnes, qui in Gallia & Flandria post renatum Evangelium fuerunt aediti. Cum nonnullis annotationibus Vergerii...* (Pfortzheim: Corvinus, 1560), OSZK, Régi nyomtatványok tára, V 134 Ant. 5365.

⁹ Rozzo, Pier Paolo Vergerio censore, 145.

Casa nevét, a kiegészítéseken pedig feltünteti a saját szerzőségét.¹⁰ Az – egyébként elég hamar beazonosított – *Athanasio* szerzői álnevet akkor használja, amikor attól tart, hogy eredeti neve akadályt képezhet írása terjesztésében.

Vergerio javított jegyzékeinek négy módszertani jellegzetessége van.¹¹ Egyrészt a bevezető szövegek és a magyarázó megjegyzések hiteltelenné, sőt, nevetségessé teszik az inkvizítorok munkáját. Másrészt felkeltik, illetve fenntartják az olvasók érdeklődését az olasz nyelvű protestáns irodalom iránt. Egyfajta, a témában megjelenő könyvújdonságokról szóló hírlevélként is működhetek volna, mivel Vergerio kiegészítő megjegyzéseiben gyorsan reagált az aktuális eseményekre. Harmadrészt figyelmeztetésként is működtek: a könyveket megszerezni szándékozók illetve már birtoklók mindenféleképpen veszélyben vannak, szükséges óvatosnak lenniük. Negyedrész a különböző európai nyomdák munkatársainak volt hasznára: mivel a negyvenes évek közepétől egyre több, elsősorban svájci nyomdába kerültek olasz szövegek, egyre nagyobb szükség volt nem csupán olasz betűkre, szedőkre és korrektorokra, hanem a nyomdai munkák során olyan finommunkákra is, mint hogy az addig Itáliában név nélkül vagy nem valós paraméterekkel (kitalált álnevek alatt, elfogadott személyeknek tulajdonított, nem megfelelő keletkezési hellyel, évszámmal ellátott, vagy éppen ez utóbbiak feltüntetése nélkül)¹² terjesztett szövegek könyvészeti adatait végre autentikus módon fel lehetett tüntetni, ha a könyv Itálián kívüli terjesztésre volt szánva, illetve ezeket a hiányos vagy hamis adatokat továbbra is meg kellett tartani, legalább részben, ha a könyveket katolikus felségterületen élő nem katolikus olvasóknak szánták.

Ami a szándékot illeti, Vergerio az *A gl'Inquistori che sono per l'Italia*, című, az 1559-es, első, egyetemes indexhez írt olasz nyelvű controcatalogójában azzal indokolja, hogy ő maga annak idején, tíz évvel korábban tollat ragadott és megjegyzéseket írt tiltott könyvek

¹⁰ Az 1554-es és 1560-as szövegekhez kiegészítő jegyzetekként illeszti az *Annotationes Vergerii*-t.

¹¹ Georges Bonnant, „Les Index prohibitifs et expurgatoires contrefaits par des protestants au XVIe et au XVIIe siècle” *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, XXXI. (1969): 620-622. Idézi Rozzo, Pier Paolo Vergerio censore, 150-151.

¹² Ld. bővebben: Caponetto, La Riforma protestante, III. fej., 29-52.

listáihoz, hogy az első, 1549-es, Della Casa-féle velencei katalógusban annyi hibát talált, hogy muszáj volt tollat ragadnia. Bár az 1555-ös listában a Vergerio által 1549-ben jelzett hibák egy részét eltüntették, beleírtak helyettük számtalan továbbit, szerinte nagyságrendileg ötször annyit. Ugyanez igaz a firenzei illetve a milánói jegyzékekre is, amely utóbbi lett Vergerio megítélése szerint a legzavarosabb – jöllehet ő mindent megtett ennek elkerülésére. Vergerio a firenzeire is egy javított változat kiadásával válaszolt. Ezek után jelent meg Itáliában, ráadásul Rómában, a korábbi párizsi illetve a leuveni listák átvétele is – azok összes hibájával együtt.¹³

Az 1559-es római index lényegében megismétli az összes korábbi ilyen jegyzék pontatlanságait és tévedéseit. De nem ez adja a fontosságát, és nem is önmagában az, hogy Rómában jelent meg. Ezen a listán ugyanis szerepel a pápai jóváhagyás, vagyis ez az egyetemes egyház első központi tiltólistája. Vergerio számára ez a csúcspontja az egész, a megfigyelők és szerkesztők ellen folytatott évtizedes kiegyenlített küzdelmének, amelyben a cenzorok tájékozatlansága és önteltsége újabb és újabb, egyre bővülő, teológiai és egyéb tévedésektől hemzsegő tiltólistákat eredményezett.

Vergerio 1559-ben úgy véli, éveken át tartó javításainak eredménye az kellett volna hogy legyen – már ha komolyan vették volna őt és követék volna a javításait (amivel kapcsolatban nem sokat tudunk, leszámítva azt, amit maga Vergerio itt állít, vagyis hogy javításainak egy részét azért beépítették a későbbi jegyzékekbe), akkor csak részben felhasználható adatok közlése helyett valóban létező műveket tudtak volna elítélni, illetve a sötétben tapogatózás helyett ismeretlen szerzőket illetve műveket sikerült volna beazonosítani.

A húsz évvel korábban az itáliai reformáció irodalmának szárnybontogatósaiból nagyon sokáig semmit észre nem vevő, a könyvek terjedéséről először első, 1532-es bécsi missziója során értesülést szerző Vergerio¹⁴ a század derekára megbízható és alapos tájékozottságra tett szert, sőt, a téma egyik szakértője lett, olyannyira, hogy míg akkor másodkézből szerzett hírek alapján hívta fel egy-egy könyvre a

¹³ Rozzo, Pier Paolo Vergerio censore, 147-148.

¹⁴ Schutte, Pier Paolo Vergerio e la Riforma, 94-102.

velencei vagy a római hatóságok figyelmét, most könyvek tiltólistáinak szerkesztőivel vitázik.

Vergerio abban bíz, hogy mindig több könyvet nyomtatnak, mint amennyit el lehet pusztítani. Ha majd az inkvizíció egész kiadókat lehetetlenít el Itáliában, azzal, hogy magukat a nyomdákat helyezi indexre,¹⁵ gondoskodni kell a kéziratok Itáliából protestáns európai területre juttatásáról, illetve az ott kinyomtatott könyvek itáliai terjesztéséről. Reméli azt is, hogy a tiltott könyvek jegyzékeinek összeállítására, illetve ezen könyvek felkutatására és megsemmisítésére vállalkozók alkalmatlanok a feladat ellátására, mert teológiailag tudatlanok, illetve mert nem rendelkeznek megfelelő tájékozottsággal az egyes konkrét irodalmi termékekkel kapcsolatban.

Ezeken túlmenően Vergerio külön felhívja a könyvterjesztők és könyvárusok figyelmét a nehezen és kockázatosan beszerezhető, az olvasóhoz nehezen és korántsem veszélytelenül eljuttatható, ám éppen az ő ellen-listáinak köszönhetően keresett, és ráadásul egy viszonylag jól behatárolható létszámú és megbízható olvasóközönség által igényelt könyvekben rejlő haszonszerzési lehetőségre.

De Vergerio végső célja saját bevallása szerint ennél is több volt: használható, valós adatokat tartalmazó katalógusokat akart, „*Indici di libri da leggere*”, a protestáns reformáció itáliai követői számára olvasásra ajánlott könyvek jegyzékeit.¹⁶

Mai kutatások és kritikák

Amikor a múlt században az itáliai történettudomány elkezdett behatóbban foglalkozni az itáliai protestáns reformáció időszakával, Vergerio e korrektori és kommentátori tevékenységével kapcsolatban kétféle álláspont alakult ki. Delio Cantimori már 1939-ben árulónak tartotta őt.¹⁷ Tanítványa, Adriano Prosperi pedig egyenesen az inkvizíció besúgójának

¹⁵ Az első velencei, milánói és firenzei még nem, de a római index könyvek felsorolása mellett szerzők összes művét, illetve kiadókat is említ, melyeknek minden terméke legalábbis gyanús és kerülendő.

¹⁶ Rozzo, Pier Paolo Vergerio censore, 148.

¹⁷ Delio Cantimori, *Eretici italiani del Cinquecento*, a cura di Adriano Prosperi (Torino: Einaudi, 1992.)

nevezte Vergeriót.¹⁸ Nagyjából ugyanezen a véleményen van Prosperi több pisai tanítványa, erről az elmúlt években személyes beszélgetéseken volt alkalmam meggyőződni.

Ugo Rozzo és udinei tanítványai többsége szerint ellenben Vergerio nem ártott senkinek.¹⁹ Silvano Cavazza szerint szinte lehetetlen bizonyítani, hogy a két legélesebb helyzetben akár Giorgio Siculónak, akár Vittore Soranzónak ártott volna Vergerio azzal, hogy inkvizíciós perük idején írt róluk, a többi eset pedig még ezeknél is kevésbé kényes.²⁰

Szerintem ártó szándék nemigen érhető tetten sem a controcatalogók aprólékosságában, sem pedig abban, hogy abban a néhány évben, amíg még valóban volt erre némi lehetőség, igaz, egyre kevesebb, igyekezett tartani a lelket Itáliában maradt hittestvéreiben, minden lelkesedésével, tudásával, könnyelműségével és hirtelenségével. Nem sok esetben látszik világosan, hogy bizonyos emberekhez vagy csoportokhoz az ő írásain keresztül jutott volna el az inkvizíció.²¹ Afféle utolsó mohikán volt inkább, aki későn érkezett meg az új, bizonyos biztonságot jelentő földrajzi-politikai és egyben felekezeti-világnézeti helyzetbe, és későn is adta fel, hogy egy egyre inkább vereségre ítélt harcban harcoljon.

Ahhoz, hogy megítélhessük, milyen hatással lehettek „cenzúrázott indexei” kortársaira, elérte-e a kívánt célközönséget és a várt hatást, illetve voltak-e negatív hatásai (például javításainak köszönhetően

¹⁸ Adriano Prosperi, „Ricerche sul Siculo e i suoi seguaci” in *Studi in onore di Armando Saitta del suoi allievi pisani*, a cura di Regina Pozzi e Adriano Prosperi (Pisa: Giardini, 1989.)

¹⁹ Ld.: Ugo Rozzo, „Gli anni ferraresi e la morte sul rogo dell’eremitano Ambrogio da Milano (1547-1556)” in *Alla corte degli Estensi. Filosofia, arte e cultura a Ferrara nei secoli XV e XVI*, a cura di Marco Bertozzi (Ferrara: Università degli Studi, 1994.)

²⁰ Cavazza, Pier Paolo Vergerio nei Grigioni, 36.

²¹ Andrea Del Col, „I contatti di Pier Paolo Vergerio con i parenti e gli amici italiani dopo l’esilio” in *Pier Paolo Vergerio il Giovane, un polemista attraverso l’Europa del Cinquecento Convegno internazionale di studi*, a cura di Ugo Rozzo (Udine: Forum, 2000.), 53-81. Del Col azt elemzi, hogy Vergerio az 1550-es években leginkább rokonaira próbált támaszkodni könyveinek terjesztésében, és végül is senki nem került miatta életveszélybe.

Ami Vergerio írásainak tartalmát illeti, a két említett komolyabb „ügy” van, ahol felvetődik az ő besúgó szerepe: Giorgio Siculo és Vittore Soranzo esete – ám ezek elemzése kimerítené jelen dolgozat kereteit.

hatékonyabbá vált az inkvizíció) tudnunk kell, hogy kikre, milyen olvasótáborra számított. Nos, olasz nyelvű írásait illetően nem az általa egyre kevésbé tisztelt és szeretett „evangéliumiakra” vagy „spirituálisokra”, a Reginald Pole környezetében lévő, teológiai kérdésekben jártas egyházi személyekre,²² hanem világiakra, illetve esetleg az egyházban alacsonyabb szinten szolgálókra,²³ ezeken belül is földrajzi értelemben leginkább az általa és írásai által ideig-óráig még elérhető, velencei területen élő, illetve működő rokonokra, barátokra, ismerősökre gondolt, mint célközönségre. Őket minden bizonnyal elérte, hiszen nézeteinek hatása még évtizedekkel a halála után is kimutatható.²⁴

Más a helyzet az alaposabban megírt, igényesebben kialakított latin nyelvű szövegekkel: egy sor témában ugyanis Vergerio bizonyos körök teológiai érdeklődésére is számíthatott, Itálián belül csakúgy, mint az Alpokon túl.

Nos, Vergerio szándékainak megfelelően, illetve a Tridentinum eseményeinek alakulása miatt a javított jegyzékek olvasói itáliai protestánsok vagy azok nézeteivel rokonszenvezők, azon belül is földrajzilag elsősorban északkelet-itáliaiak voltak. Még a *iudicio* címzettjei és olvasói is,

²² Ennek a heterogén csoportnak a megítélése nem egyértelmű. Többen közülük, maga Reginald Pole illetve a környezetében lévő kardinálisok például elfogadták a hit általi megigazulás tanítását, igyekeztek a maguk eszközeivel előmozdítani az Egyház belső reformjainak ügyét, ám legkésőbb a Trentói zsinat első ülésin ellehetetlenültek. Maga Pole később Anglia főinkvizitoraként vált hiteltelenné a protestánsok szemében. Mások Valdès környezetéből kerültek ki, és igen változatos életpályát futottak be. A magukra használt megnevezések („evangelici”, „spirituali”) közösek, illetve közös a befelé fordulás és a csendes reformok előmozdításának szándéka is. (Caponetto, *La Riforma protestante*, 118-123.)

Vergerio az emigrációban, az 1540-es évek derekától, Pole reformpárti csoportjának zsinati veresége, illetve Pole 1554-es angliai inkvizitori tevékenysége következtében fokozatosan fordul szembe ezzel a viterbói közösséggel illetve válik egyre kritikusabbá visszamenőleg is kiváró, kockázatkerülő politikájukkal szemben. Erről bővebben: Silvano Cavazza, „*Quei che vogliono Cristo senza croce*. Vergerio e i prelati riformatori italiani (1549-1555)” in *Pier Paolo Vergerio il Giovane, un polemista attraverso l'Europa del Cinquecento Convegno internazionale di studi*, a cura di Ugo Rozzo (Udine: Forum, 2000), 107-142.

²³ Schutte, *Pier Paolo Vergerio e la Riforma*, 16.

²⁴ Vergerio ebbéli tevékenységének hatékonyságával kapcsolatban ld.: Robert A. Pierce, *Pier Paolo Vergerio the Propagandist* (Roma: Ed. Di Storia e Letteratura, 2003), leginkább a IV. fejezetet, 129-164.

bár úgy tűnik, Vergerio Della Casával folytat négyeszmeközti filológiai és teológiai természetű vitát, valójában „fratelli d’Italia”,²⁵ a katolikus püspökből lett protestáns lelkész hittestvérei.

A példányszámokkal kapcsolatban érdemes tudni, hogy mind Vergerio, mind a cenzorok keze meg volt kötve. Vergerióé azért, mert a nyomdászati eszközök korlátozottan álltak rendelkezésére, és a papírt Velencéből kellett hozatnia. Ez technikai értelemben körülményes, a határellenőrzések miatt pedig kockázatos volt. Az inkvizíció viszont saját dolgát nehezítette meg azzal, hogy azért, hogy a tiltott, illetve gyanús könyvek jegyzékei ne jussanak illetéktelen személyekhez, akik negatív kampányt folytatnak ellene vagy éppen belepiszkálnak, esetleg meghamisítják, csak bizonyos, erre felhatalmazott nyomdákban sokszorosíthatták a listákat. Így azután a szabályos kiadású jegyzékek példányszáma még Vergerio ellenpropagandájának példányszámait is alulmúlta (ez utóbbiak az olasz controcatalogók esetében nagyságrendileg százszáz példányra tehetők).²⁶ Az érdeklődők szembe kellett, hogy menjenek az inkvizíció rendelkezéseinek betűjével és a tiltott könyvek listáit tiltott formában voltak kénytelenek sokszorosítani.²⁷

Vergerio „adatközlései”, mai szemmel szinte hihetetlen tájékozottságának köszönhetően, rendkívül értékesek. A korabeli itáliai protestáns irodalom természetéből, néha a legfontosabbakról, máskor a legritkábban fennmaradtakról vagy éppen a homályos eredetűekről, történetűekről a mai kutatás alapvető fontosságú információkat Vergerio jegyzékeiből szerezhetett meg. Az itáliai protestáns reformáció manifesztuma, a *Trattato utilissimo del Beneficio di Christo*²⁸ Vergerio pontosításai nélkül egy rejtély lenne számunkra. Több esetben Vergerio utalásai, pontosításai kizárólagos források, melyek nélkül, esetleg csupán az eredeti tiltólistákra támasz-

²⁵ A kifejezés Vergerióé.

²⁶ Ld.: Cavazza, Pier Paolo Vergerio nei Grigioni, 36.

²⁷ Bonnant, Les Index prohibitifs, 622.

²⁸ A korabeli itáliai reformáció „bestsellere”, a *Trattato Utilissimo del Beneficio di Giesu Christo Crocifisso verso i christiani* (Venezia: Arrivabene, 1545) eredetileg szerző nélkül jelent meg, és többek között Vergerio utalásainak köszönhetően derült fény Benedetto Fontanini da Mantova (1495-1556) fő szerzőségére Fontanini halála után nem sokkal. Ma már azt is tudjuk, hogy végül Marcantonio Flaminio (1498-1550) fejezte be és juttatta el a kéziratot Velencébe. Bővebben ld: Caponetto, La Riforma protestante 95-103., Rozzo, Pier Paolo Vergerio censore, 151.

kodva nagy bizonytalanságban lennének szerzők, álnevek, kiadók, évszámok, példányszámok tekintetében. Ezek nélkül pedig az itáliai reformáció története az utókor számára csupán egy, a Trentói zsinat történetének egy zárójelbe vagy lábjegyzetbe szorítható rövid kiegészítése lenne. Az emberek visszatértek az anyaszentegyház oltalmába, elmenekültek, elhallgattak vagy kivégezték őket. A könyveket bezúzták, elégették, megcsonkították. A kiadókat ellehetetlenítették. Vergerio javított katalógusai nélkül az egész jelenségről alig lenne valami fogalmunk, a méreteiről és konkrétan a szellemi termékeiről szinte elképzeléseink sem lennének.

Keletkezéstörténet, felépítés, érvek

Vergeriónak mindemellett nagy adag szerencsére is szüksége volt, többszörösen is. Della Casa még 1546-ban indította el Vergerio ellen a peres eljárást eretnokség vádja miatt. Mikor 1547 végén magához rendelte Velencébe Vergeriót, a püspök könyvtárát is lefoglalták. Nem tudjuk biztosan, mi maradt nála. Szinte a puszta véletlenül múlt, hogy mit tudott magánál tartani, majd magával vinni. Mégis, ritka könyvek és kéziratok is nála maradhattak. Emellett az emlékezetére illetve vendéglátója saját könyvgyűjteményére támaszkodhatott. Capodistriai gyűjteményének további sorsáról semmit nem tudunk szinte onnantól kezdve, hogy könyveit és iratait elkobozták, éppen miközben ő Trentóban azt próbálta meg elérni, hogy bejuthasson a zsinat üléseire és felszólalhasson.

Feltehetőleg nála volt Ortwin Graes *Fasciculus rerum expetendarum ac fugiendarum* (Köln, 1535) címmel, hitvédelmi szándékkal²⁹ összeválogatott dokumentum-gyűjteménye, benne olyan írásokkal, mint például Enea Silvio Piccolomini *Commentarii de Concilio Basileae*ja vagy Lorenzo Valla *De falsa donatione Constantini*ja. Vergerio az Itáliában

²⁹ Ld.: James V. Mehl, „Ortwin Gratius, Conciliarism, and the Call for Church Reform” *Archiv für Reformationsgeschichte*, no. 76 (1985): 169-193. Letöltve: 2016.02.16. https://www.researchgate.net/publication/280823403_Ortwin_Gratius_Conciliarism_and_the_Call_for_Church_Reform

először 1554-ben Velencében elítélt³⁰ szöveggyűjteményből idéz, bőven és hálásan, ha nagyobb súlyt akar adni érveléseinek.³¹

Amikor Vergerio 1549 áprilisának végén elhagyta a velencei köztársaság területét, Della Casa katalógusa még nem volt a felhatalmazással rendelkező nyomdákban. A velencei tanács január közepén határozott a megjelentetésről. A kéziratos jegyzék viszont elkészült, mielőtt Vergerio északnak indult volna, így akár magával is vihetett egy nyomdakész katalógust. Az sem kizárt, hogy valaki az engedéllyel bíró nyomdászok közül, például az erazmiánusnak tartott Vincenzo Valgrisi eljuttatott hozzá egy példányt, mihelyt május második hetében³² hozzájutott, így az Vergerióval gyakorlatilag egyszerre érkezett Poschiavóba. Ez összefüggésben lehet a velencei tanács júniusi visszakozásával, de erre nézve nincsenek adatok.

Vergerio könnyen és gyorsan hozzájutott ehhez a jegyzékhez, csakúgy mint korábban és mint később is, számtalan más, csak belső katolikus köröknek szánt könyvekhez, dokumentumokhoz, információkhoz. Például a Trentóban üléselő zsinat jegyzőkönyveihez, a határozatok szövegeihez, az ülésekkel kapcsolatos hírekhez. Jelenleg fogalmunk sincs, milyen csatornákon keresztül.³³

Vergerio legkésőbb 1549 májusában megszerezte a Della Casa-féle listát. Szinte azonnal elkezdhetett dolgozni a válaszában. Vergerio maga írja a megjegyzéseiben, hogy megszerezte Francesco Negri engedélyét, hogy ellenkatalógusában nyilvánosságra hozza a *Tragedia del libero*

³⁰ Gratius szövege teljes és pontos címmel szerepel az 1554-es velencei [*Index de Venise, 1549, Venise et Milan, 1554 c.* Jesús Martínez de Bujanda, René Davignon (Université de Sherbrooke, Centre d'études de la Renaissance, Québec: Librairie Droz, 1987), tétel n.191, 273.], és a római indexen [*Index de Rome: 1557, 1559, 1564: les premiers index romains et l'index du Concile de Trente c.* Jesús Martínez de Bujanda, René Davignon, Ela Stanek (Université de Sherbrooke, Centre d'études de la Renaissance, Québec: Librairie Droz, 1990), tétel n.309, 107. illetve 471-472.]

³¹ Pier Paolo Vergerio, *Il Catalogo de libri, li quali nuovamente nel mese di Maggio nell' anno presente 1549 sono stati condannati e scomunicati per heretici, da Giovan della Casa, legato di Venetia, e d'alcunifrati. E' aggiunto sopra il medesimo catalogo un iudicio e discorso del (Pietro Paolo) Vergerio* (Poschiavo, saját kiadás, 1549), cc. [c 7v], g 2r. (a továbbiakban *Il catalogo*)

³² *Ld.*: *Index de Venise 1549.*, 384.

³³ Vergerio naprakészen ismeri a Trentói zsinat belső használatra illetve megvitátásra szánt dokumentumait is *ld.*: S. Cavazza, „Vergerio nei Grigioni...”, 54.

arbitrio szerzőjének³⁴ nevét.³⁵ Erre május második felében kerülhetett sor, amikor Vergerio Negrinél járt, még Chiavennában. Július közepén tért vissza Poschiavóba, szeptemberre a „korrektori” munka nagy része készen lehetett.

Az ajánlás 1549. július eleji, ez azonban nem a szöveg keletkezési ideje, hanem Vergerio capodistriai püspöki címtől történt megfosztásának dátuma, vagyis egy szimbolikus időpont-megjelölés.³⁶ Néhány

³⁴ A *Tragedia del libero arbitrio* (Bázel: Oporinus, 1546), a bassanói Francesco Buonamonte, később frà Simeone da Bassano néven padovai bencés szerzetes, majd Francesco Negri da Bassano néven svájci olasz lelképásztor (1500-1563) fő műve. Letöltve: 2016. 02. 16.

https://books.google.hu/books?id=JkuV24S7SasC&dq=tragedia+del+libero+arbitrio&hl=hu&source=gbs_navlinks_s

Negri 1525-ben európai útra indul, előbb Luthert, majd Butzert és Köpfelt hallgatja. 1538-ban Chiavennában létrehoz egy humanista iskolát. 1555-től Tiranóban, Vergeriótól nem messze, a svájci-velencei határon lelképásztor. 1562-től haláláig Krakkó mellett működtet egy iskolát.

A *Tragedia*... első két, rövidebb kiadása (Bázel, 1546 illetve Velence 1547) olasz nyelvű. Giovanni Della Casa 1548-as *Catalogójában* már szerepel. Az 1550-es, poschiavói, Vergerio-féle kiadás hosszabb. Francia (1558 illetve 1559), Negri saját kezű latin, illetve angol (1589) fordításai nagy európai népszerűségnek örvendtek. A szöveg itáliai sikere a kezdetekben nagy, köszönhetően többek között annak, hogy Pietro Perna a Trentói zsinaton népszerűsítette, illetve hogy Vergerio Svájcban a kezdetektől részt vett a terjesztésében, sőt, úgy tűnik, a későbbi kiadások szövegének tisztázásában is. Utóbbiról bővebben: Edoardo Barbieri, „Pier Paolo Vergerio e Francesco Negri: tra storia, storiografia e intertestualità” in *Pier Paolo Vergerio il Giovane, un polemista attraverso l'Europa del Cinquecento Convegno internazionale di studi, a cura di Ugo Rozzo* (Udine: Forum, 2000), 239-276.

³⁵ Vergerio, Il catalogo, c.g VIIv.

A *Tragedia* egy, a polemikus protestáns iratok közé sorolható drámai mű, ám az elkeseredett hitvitázó tartalom eléggé kevésbé költői és még kevésbé színdarab-szerű. Kevés benne az eltalált költői kép, az allegorikus figurák nem nagyon életszerűek. A szöveg nem szorosan vett irodalmi értékei miatt érdekes, hanem azért, mert valami olyasmit próbál meg megvalósítani, mint Dante Alighieri a *Commediával*, vagyis a kor vallásos vitáinak legfontosabb kérdését igyekszik költői formában tárgyalni. Az öt színben megismerjük *Libero Arbitrio*, azaz Döntési Szabadság királyt és az Antikrisztus által neki ajándékozott királysághoz tartozó, de uralma ellen lázadó tartományokat. A tanácstalan uralkodó zsinatot hív össze a Vatikánba, hogy ott tisztázdjanak a lázadás okai. A nyolc tartomány – *Monacato* (Szerzetesség), *Culto dei santi* (Szentkultusz), *Fabbrica dei luoghi pii* (Kegyes helyek gyára), *Penitenza* (Bűnbánat), *Digiuno* (Böjt), *Orazione* (Könyörgés), *Elemosina* (Alamizsna), *Messa*

szerzői álnév tisztázása között felfedi, hogy Gerolamo Savonese nevű író nem létezik, ő Giulio della Rovere, Vergerio tulajdonképpeni házigazdája Poschiavóban. Lehet, hogy találkoztak már korábban is, sőt, az sincs kizárva, hogy Vergerio akár korábban is olvashatta “Savonese” *Opere christiane* illetve *Prediche* című válogatásait,³⁷ az itt közölt részletek arra engednek következtetni, hogy Vergerio itt, Poschiavóban, ahol della Rovere a tulajdonképpeni lelkipásztor, és ahol ők ketten így napi kapcsolatban voltak, állította össze az első ellen-jegyzékének nagy részét, vagyis július második és augusztus első felében.

Valószínűleg októberben Vergerio ellenkatalógusa már Velencében volt.³⁸ A szöveg véglegesítése, nyomtatása és terjesztése tehát minden nehézség ellenére igen gyorsan sikerült. Della Casa november elején tájékoztatta a szövegről Rómát, mint írja, az Úr bocsássa meg Vergerio keménységét, ő amennyire lehetett, lassan és kíméletesen járt el a volt püspökkel szemben.³⁹ A szöveg a poschiavói Dolfino Landolfi nyomdából került ki.⁴⁰

(Mise) – azonban hajthatatlan. Ekkor az Úr elküldi a *Grazia giustificantét*, a Megigazító Kegyelmet, aki megöli a királyt. Ezután válik világossá a világ számára, hogy kicsoda az Antikrisztus: a pápa, aki nem Krisztus, hanem a Sátán földi helytartója. Érdekes, hogy a gyilkos irónia nem csak a művelt humanistáknak, tudósoknak, szerzeteseknek tetszett, hanem kétkezi munkásoknak, iparosoknak, kereskedőknek is, akik munkájuk szabad perceiben szórakoztatták egymást a *Tragediából* vett idézetekkel. (Caponetto, *La Riforma protestante*, 48-49.)

³⁶ Vergerio, *Il catalogo*, c. [a ijv].

³⁷ Giulio (Della Rovere) da Milano műveivel kapcsolatban ld.: Ugo Rozzo, „Sugli scritti di Giulio da Milano” *Bollettino della Società di Studi Valdesi [BSSV]*, no. 134 (1973): 69-85., illetve Ugo Rozzo, „Le *Prediche* veneziane di Giulio da Milano (1541)” *BSSV*, no. 152 (1983): 3-30., és szintén Ugo Rozzo, „L’Esortatione al martirio di Giulio da Milano” in *Riforma e società nei Grigioni Valtellina e Valchiavenna tra ‘500 e ‘600*, a cura di Andrea Pastore (Milano: Angeli, 1991), 63-88.

³⁸ 1549. november 16-án kerülnek elkobzásra Velencében Francesco Stella ügyvéd könyvei, közöttük Vergerio több írása: a *Della affittione* és a *Commento all’Indice*: bővebben ld.: Leandro Perini, „Ancora sul libraio tipografo Pietro Perna e su alcune figure di eretici italiani in rapporto con lui” *Nuova Rivista Storica*, LI. (1967): 394.

³⁹ L. Campana, „Monsignor Giovanni Della Casa e i suoi tempi” *Studi Storici*, XVII. (1908): 263. (lábj.)

⁴⁰ Cavazza, Pier Paolo Vergerio nei Grigioni, 33-62.

A magyarázatokkal ellátott katalógus elején Vergerio arról ír, hogy tevékenysége isteni ihletésű. A belső borító János evangéliumából vett (*Jn.* 9.34) verssel indít, majd a második zsoltárral folytatja az allegóriát: a vakon született Vergerio Isten kegyelméből csodálatos módon meggyógyul, ezután pedig menekülnie kell, szülőföldjéről, Itáliából, illetve vallási közösségéből, megfosztva a püspöki címtől – ő azonban a száműzetésben Isten eszközévé válik, hogy a hit ellenségeit nevetségessé tegye.

Isteni ihletés hatására hagyta abba szerény, fáradtságos, ám eredményes lelkipásztori munkáját, illetve a Szentírás tanulmányozását, amikor a *Catalogo* megjelent, hogy tollat ragadjon, és ott folytassa a hit harcát, ahol Capodistriában abbahagyta.

A javított jegyzék, amilyen gyorsan lett kész, olyan alapos munka gyümölcse – és akkora hatása is lett. Vergerio, mint írtam, innentől kezdve egy évtizeden keresztül állít össze hasonló szövegeket.

Az *Errata corrige* végén, az *Epilogo* előtt Vergerio tulajdonképpen megfogalmazza a maga programját, ami nem más, mint Róma cenzorainak *lényegi*, tartalmi tévedéseit kijavítani. Ennek a tervezett következő lépése a javított katalógus egy latin változatának összeállítása, illetve magyarázatokkal kiegészítése, azért, hogy minden olaszul nem tudó európainak is tudomására jusson, hogy Itáliában üldözik Krisztus követőit. A *iudicio* latin szövegváltozatáról semmit nem tudunk, valószínűleg Vergerio végül is nem készült el vele.

Nem világos, hogy Vergerio ekkor della Rovere mellett látott-e el segédlelkészi feladatokat, mindenestre úgy tűnik, hogy ezzel együtt próbálta megtalálni a helyét az új emigrációs közegben, azon belül is még olasz nyelvterületen, de európai útvonalak kereszteződésében, közel Velencéhez, de még közelebb Zürichhez. Ekkor érzett rá arra, hogy a gyorsan elkészülő, gazdaságos kiadású és kényelmes formátumú könyvek írása, szerkesztése, megjelentetése mind olaszul, mind latinul nagy fegyvertény. Az olasz lelkesítő kiadásokat kiterjedt és jól működő kapcsolati hálózatán keresztül könnyen el tudta juttatni a közeli északkelet-itáliai olvasókhöz. A latin szövegek pedig megfelelő eszközzé váltak arra, hogy az európai közvéleményt első kézből értesítse az itáliai eseményekről és összefoglaljon történéseket. Meg volt róla győződve, hogy könyveivel nagy segítségére lesz Isten egyházának.

Vergerio szerint a libertinus⁴¹ Della Casa felfuvalkodottságból és dicsőségvágyból kerülhetett olyan helyzetbe, hogy miközben mindenki az egyetemes zsinattól várja, hogy egyházi és világi bölcsek, teológusok és irodalmárok közreműködésével megállapítsa, mely könyveket kell részben vagy egészen cenzúrázni, illetve melyeket ajánlani helyettük, addig Della Casa néhány szerzetessel egy szobába bezárkózva egyedül megtartotta a zsinat e részét, egyszemélyes döntést hozva arról, hogy mely könyvek megsemmisítendők.⁴² Ez pedig már csak azért is szokatlan, mert az ilyen jegyzékek eddig Itáliában helyi jellegűek voltak, maga a listák kinyomtatása és terjesztése igen korlátozottan sikerült. Della Casa jegyzéke ezzel szemben egyetemes igényűnek tűnik, az egész világon megjelent rossz könyveket próbálja szemlélni.⁴³

Teszi ezt Della Casa akkor, amikor az augsburgi *Interim* úgy beszél ugyanerről a heterodox irodalomról, mint kortárs szerzők oly műveiről, amelyekben igaz dolgok vannak, még ha ellent is mondanak Róma

⁴¹ Della Casa 1544-es velencei nunciusi kinevezése előtt hat évvel lépett egyházi pályára. Vergerio nem homoszexualitással vádolja, hanem azzal, hogy az inkvizítorként például Boccaccio *Decameron*jának sem kegyelmező nuncius múltjában homoszexuális aktusra történő kétértelmű utalásokat megfogalmazó versek szerepelnek. Semmit nem tudunk ugyanakkor arról a konkrét műről, melyre Vergerio külön utal a sokatmondó *De laudibus sodomiae seu pederastiae* címmel. Elképzelhető, hogy nem címről van szó, hanem egy vers tartalmának összefoglalásáról. 1549 végétől Della Casa ismét Rómában tartózkodott, azonban III. Gyula pápánál kegyvesztetté vált, és a Treviso melletti Nervesába vonult vissza. Della Casa 1555-ben IV. Pál pápa titkára. Leghíresebb írásában, a Galeazzo Florimonte (1484-1565) sessai püspök barátjának írt udvari viselkedési szabálykönyvében, a posztumusz, 1558-ban megjelent *Il Galateo overo de' costumi* című írásában ismét számos szándékosan kétértelmű megjegyzés olvasható. Ezzel együtt olaszul mind a mai napig a viselkedési szabályokat 'galateo'-nak hívják; az 'etichetta' címkét jelent.

Nem egyértelmű, hogy III. Gyula pápa ellenszenve, illetve az, hogy kitartó kilincselése ellenére sem lehetett kardinális, ennek a szodómia-afférnak köszönhető, vagy annak, hogy pártfogásába vette Lorenzino de' Medicit.

Mindenesetre a katolikus polemisták, mintegy válaszul minderre, Kálvin munkatársa, Théodore de Bèze (1519-1605) *Juvenilia* címmel 1548-ban megjelent latin nyelvű ifjúkori verseiben is találtak egy Audebert nevű ifjú iránti szerelemre való utalásokat, sőt, magáról Kálvinról is azt terjesztették, hogy ifjúkorában a francia törvények értelmében szodómiáért szégyenbélyeget kapott.

⁴² Vergerio, *Il catalogo*, cc.[a 7r] – c 4r.

⁴³ Vergerio, *Il catalogo*, c.[a 8v].

hagyományos tanításainak.⁴⁴ Vergerio szerint nem véletlen, hogy az *Interim* szövege nem aratott tetszést Rómában.

Teológia és retorika

Vergerio általánosabb teológiai kérdéseket is beépít megjegyzései közé. Kitér például a szentségi *opus operatum* kérdésére is, világosan tagadva a katolikus tant, amely szerint a megfelelően kiszolgáltattott szentség saját erejéből közli a kegyelmet⁴⁵ – mintegy megmutatva, hogy Vergerio adott esetben tudott teológiai témakörben megfelelően felkészülten érvelni.

Vergerio leginkább ellentmondásokat keres katolikus írók, hitvitázók, tudósok szövegeiben. Például idéz VI. Hadrianus pápa egy 1522-es leveléből, amely a Francesco Chiericati (1480-1539) püspök, akkori német nunciushoz szánt követi utasításokat tartalmazza. Az instrukciók között több helyen olvasható annak a beismerése, hogy az egyház számos bajának oka a lelkipásztorok bűne és lelki hanyatlása illetve a még Rómában is tapasztalható eltávolodás az eredeti krisztusi küldetéstől.⁴⁶ Ha néhány évtizeddel később valaki hasonlókat állít, Róma eretneknek nyilvánítja és üldözni kezdi. De ezeket a vádakokat az eretnekeket üldözők szerint elvileg tévedhetetlen pápa írta le. Della Casa az egyház megjobbítását célul kitűző művekkel akar harcra szállni?

Egy közelebbi példával élve Vergerio feleleveníti a frissen megválasztott III. Pál pápa 1536 őszén összehívott reformbizottságának ügyét. A Contarini, Carafa, Sadoletto e Pole kardinálisból, Ridolfi, Alejandro és Giberti püspökből, Cortese apátból és Badia palotamesterből álló bizottság reformtervezete, az 1537 márciusára elkészült *Consilium de emendanda ecclesia...* szövege⁴⁷ Vergerio szerint elismeri, hogy az egyház vezetői hűtlenekké váltak Isten Igéjéhez, az egyház hanyatlása arra

⁴⁴ Vergerio az *Interim*ről: Il catalogo cc.[a 8v] – b 4r.

⁴⁵ Vergerio, Il catalogo, c.b Iv.

⁴⁶ Vergerio, Il catalogo, cc.[6 5r – b 6r]. Chiericati eligazításáról ld.: M. Marocchi, *La Riforma cattolica. Documenti e testimonianze*, I. (Brescia: Morcelliana, 1967), 477-478.

⁴⁷ A teljes címén *Consilium Delectorvm Cardinalivm Et Aliorvm praelatorum, de emendanda Ecclesia* (Romae, apud Antonium Bladum, 1538) szövegét ld.: *Concilium Tridentinum, XII*, szerk. V. Schweitzer, Freiburg: k.n., 1930), 131-145. illetve online. Letöltve: 2016. 02. 16.

vezethető vissza, hogy a pápák Isten akarata helyett a saját vágyaikkal és szeszélyekkel voltak elfoglalva.⁴⁸

Az Itáliában először az 1559-es római indexen szereplő, de Portugáliában már 1551 óta betiltott bizottsági állásfoglalás, amelyet egyébként Vergerio 1555-ben újra kiadott (tehát feltehetőleg volt nála egy példány, amelyből idézhetett, amikor ezt az első ellen-jegyzéket szerkesztette) egyébként ugyanezt a vádat még Vergeriónál is súlyosabban fogalmazza meg.⁴⁹ Még egy pápa, aki nem tévedhetetlen?

Vergerio felteszi a kérdést, hogy vajon Della Casa és velencei inkvizítor társai tisztában vannak-e felelősségük súlyával. Összeállításukkal ugyanis számtalan, VI. Hadrianus pápa instrukcióival, a *Consilium de emendanda ecclesia*... megállapításaival, a Trentói zsinaton ülészők nyilvánosan elhangzott beismeréseivel azonos tartalmú iratot ítélnék el. Ezt akarta a velencei tanács?⁵⁰ Della Casa catalogója a köztársaság jó hírnevét veszélyezteti, mivel bölcs, művelt, Európa-szerte ismert és elismert emberek műveit ítéli el.⁵¹

Vergerio tisztában van azzal, hogy a Trentói zsinat egyik fő kérdése a pápa Szentlélektől kapott tévedhetetlenségének kérdése. Szerinte a pápák életében a Szentléleknek a Bibliában olvasható gyümölcsei alig láthatók, ezek nélkül az isteni vezetettség pedig nem biztos, hogy létezik.⁵²

A könyvekkel kapcsolatban Vergerio általánosságban azon a véleményen van, hogy az inkvizítorok alábecsülik azoknak a számát, akik a catalogo hatására nem elrejtteni vagy megsemmisíteni akarják ezeket a műveket, hanem éppen ellenkezőleg, büszkék lesznek rájuk és beszélni fognak róluk másoknak.⁵³

Vergerio ezek után, logikai és pszichológiai szinten egyszerre kitűnően érvelve, a visszájára fordítja az inkvizítorok munkájának célját és értelmét; az ortodoxia szigorú védelmezőiből így veszélyes felforgatók

<https://books.google.it/books?id=IVU8AAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=Consilium+delectorum+cardinalium+et+aliorum+praelatorum,+de+emendanda+ecclesia&hl=it&sa=X&ei=-aSLUYK3Me3b7Aa1nIHQAQ#v=onepage&q&f=false>

⁴⁸ Vergerio, *Il catalogo*, c.[b 7v].

⁴⁹ „*sed ut eorum studio et calliditate inveniretur ratio, qua liceret id quod luberet.*” A *Consilium*ról Vergerio a *Catalogo* cc.[b 6r] – c 3r oldalain ír.

⁵⁰ Vergerio, *Il catalogo*, c.c 2r.

⁵¹ Vergerio, *Il catalogo*, cc.c 3v – c 4r.

⁵² Vergerio, *Il catalogo*, c.[b 7v].

⁵³ Vergerio, *Il catalogo*, c.c 3v.

lesznek, akik ahelyett, hogy eltüntetnék az emberek tudatából a veszélyes könyveket, felhívják rájuk a figyelmet és népszerűsítik azokat.

Vergerio szerint a Della Casa jegyzékét böngészők közül azok is észre fogják venni, akik eddig nem voltak mindezzel tisztában, hogy közel százharminc, művelt, bölcs, értékes és bátor szerző ragadott tollat és szállt szembe Rómával – így aki a Rómában folyó szégyenletes dolgokról, hatalommal való visszaélésről és eltévelyedésekről akar olvasni, a catalogónak köszönhetően immár bőven van miből válogatnia. A nyomdászok és terjesztők pedig éppen hogy még többet fognak ezekből az írásokból kiadni és árulni, mivel számolnak a megnövekedett érdeklődéssel és a zúzdában végző példányokkal is.

Vergerio azt javasolja, hogy – esetleg már nem élő – kardinálisok és más egyházi előljárók neve alatt jelentessenek meg betiltott műveket.⁵⁴ Vergerio ezzel az egyébként már tőle függetlenül is elterjedt gyakorlatban emlékeztet, hogy például a *Prefazione dei reverendiss. Cardinal di Santa Chiesa M. Federigo Fregoso nella Pistola di San Paolo a Romani* (Venezia, Arrivabene, 1545) nem Fregoso kardinális műve, hanem éppen Luther sorsfordító Római Levél-magyarozatának fordítása. Ennek megfelelően a szöveg az 1559-es római és a további indexeken már így szerepel. Vergerio persze nem hagyja szó nélkül, hogy Della Casa és segítői nem ismernek fel egy eredeti Luther-szöveget a római anyaszentegyház egy kardinálisának álneve alatt.

Vergerio ezután arról ír, hogy a Della Casa és munkatársai által elítéltek majdnem mind életben vannak, nagyobb részük szerte Európában, néhányan (még) Itáliában, legtöbben prédikátorok, lelkipásztorok, egyetemi oktatók, illetve néhányan különböző vezető testületek, illetve uralkodók tanácsadói – ha ők felháborodásukban mind tollat ragadnak, Velencében rájönnek, hogy darázsfaszékbe nyúltak.⁵⁵ Így pedig a catalogo ahelyett, hogy rendet váгна a Róma-ellenes irodalomban, annak egy újabb hullámát kelti életre.

Ez a szinte önálló kezdeményezésből született jegyzék ráadásul leleplezi, hogy Della Casa egyrészt karriervágyból, másrészt pozícióféltésből

⁵⁴ Vergerio, *Il catalogo*, cc.c 4v -[c 5v].

⁵⁵ Vergerio, *Il catalogo*, c.c 4r.

igyekezett elszántnak mutatkozni.⁵⁶ Félti a kardinálsi pozíciójával járó javadalmakat, sőt, további javak reményében még előrébb szeretne jutni.⁵⁷

Hozzá nem értés, tájékozatlanság, pontatlanság, sietség: ezek Della Casa listájának legnagyobb gyakorlati gyengéi. Ez Vergerio visszatérő, a további jegyzékek magyarázataiban is sűrűn előforduló vádja.

Vergerio a *iudicio* végén még egyszer elsorolja fontosabb mondani-
valóit.⁵⁸ A főbb témák az említett *Consilium de emendanda Ecclesia*,
illetve *De falsa donatione Constantiniana* szövegei mellett Assisi Ferenc
Fiorettije, illetve olyan kritizált intézmények, mint a cölibátus, és hitgya-
korlatok, mint a loretói ház, a rózsafüzér, illetve Szent György és Kristóf
kultusza. Ebben a tekintetben a Della Casa katalógusához írt magyarázat
Vergerio következő években írt munkáinak egyfajta összefoglalójaként
is értelmezhető.

Ezek mellett más Rómával szembeni kritikák is ismétlődnek, így a
böjt be nem tartásának vádja, különböző szexuális bűnök: homoszexua-
litás, pedofília, házasságtörések, családos (és szeretőt tartó) egyházi elől-
járók éles elítélése, szerencsejátékok kritikája.⁵⁹

Megbocsáthatatlanok számára a teológiai szélsőségek: a szenthárom-
ság-ellenesség tűrése, bizonyos szentek és főként azok ábrázolásainak
babonás, pogány elemekkel keveredő és történeti alapokat nélkülöző
kultusza.⁶⁰

Mivel ő maga is állított össze katekizmust hívei számára, külön
figyelmet szentel annak, hogy a tiltott könyvek között hat „eretnek” káté
is szerepel, miközben Róma egy hasonló összegzéssel sem rukkolt elő az
előző évtizedekben.⁶¹

Bár Vergerio a szó szoros értelmében nem volt tagja Reginald Pole
„Ecclesia Viterbensis” csoportjának, úgy tűnik, jól ismeri ezt a közössé-
get. Ekkor még szimpátiával van irántuk, nyilvánosság elé lépésre, elvei
melletti határozott kiállásra, következetes érdekérvényesítésre biztatja
annak központi alakját, Pole kardinálist.⁶²

⁵⁶ Vergerio, *Il catalogo*, uo.

⁵⁷ Vergerio, *Il catalogo*, c. [c 7v].

⁵⁸ Ld.: Vergerio, *Il catalogo*, cc.l lr – 1 3v.

⁵⁹ Vergerio, *Il catalogo*, cc.f 2v – f 3r.

⁶⁰ Vergerio, *Il catalogo*, cc.h 6r – h 7r.

⁶¹ Vergerio, *Il catalogo*, cc.g 3v – g 4r.

⁶² Vergerio, *Il catalogo*, cc.g 5v – g 6r.

Tisztelettudó, dicsérő hangnemben ír Erasmusról, akit pedig Bécsben nunciusként még minden rossz forrásának tartott. Itt a rotterdami *mester*, egy megújult hit egyik első tanítója.⁶³ Ugyanakkor Luther gondolkodásának alakulására szerinte Ágoston van a legnagyobb hatással, tőle vette át a hittel, kegyelemmel, eleve elrendeléssel kapcsolatos elgondolásait.⁶⁴

További ellen-katalógusok

Vergerio 1549 és 1559 között összesen hét, magyarázatokkal ellátott jegyzéket adott ki.⁶⁵ Della Casa jegyzékének 1549-es *iudiciója* után elvégezte az 1552-es, 520 tételt felsoroló firenzei index javítását, ez azonban valószínűleg nem készült el; mindenesetre nem maradt fenn belőle példány, így semmit nem tudunk róla. Néhány évvel ezelőtt maga a firenzei index sem volt ismert a kutatás számára.⁶⁶ 1554-ben, már Tübingenben jelenik meg a *Catalogo dell'Arcimboldo arcivescovo di Melano. Con una risposta fattagli in nome d'una parte di quei valenti huomini*, amelyben az eredeti milánói könyvlista után olvashatóak Vergerio névvel ellátott megjegyzései.⁶⁷ 1555 elején jelenik meg az előző év végére keltezett új

⁶³ Vergerio, *Il catalogo*, cc. [i 7r – i 8v].

⁶⁴ Vergerio, *Il catalogo*, c.K lr.

⁶⁵ „*A Postremus catalogus haereticorum...* (Pforzheim: Corvinus, 1560; cc. 5v – 6r.) így adja vissza az időrendi sort: *Contra hunc, qui omnium primus in Italia prodiit, novum scilicet monstrum, anno scilicet 48 Venetiis impressum, scripsi quaedam Italice etc. Quare haud multo post, anno scilicet 1552, alterum Florentiae promulgarunt, in quo emendaverunt quidem (quod fuissent a me moniti) nonnullos errores, sed novos et quidem valde pudendos addiderunt. Cum vero contra hunc quoque stilum acuere zelus gloria Dei me impulisset, ecce tertium concinnatum 1554 Mediolani, emendatis quidem aliquot erroribus quos ego indicaveram, sed additis interim nonnullis nihilo deformioribus, quam fuerant priores. Quid multa? Quartum quoque Venetiis eodem anno 1554 ediderunt, quem cum vidissem novis quibusdam ineptiis atque stultitiis, et pene furoribus refertum, hunc quoque excipiendum putavi meo scripto, non Italico amplius, sed Latino.*”

⁶⁶ Ld.: Ugo Rozzo, „In margine agli *Indici dei libri proibiti italiani del 1549 e 1554*” *La Bibliofilia*, XCII. (1990): 318-319.

⁶⁷ Pier Paolo Vergerio, *Catalogo dell'Arcimboldo arcivescovo di Melano. Con una risposta fattagli in nome d'una parte di quei valenti huomini*. (Tübingen: Morhard, 1554.), c.C lv.

velencei index,⁶⁸ amelyben immár a közel hatszáz tétel között a katolikus hitét elhagyó Pier Paolo Vergerio összes írása is szerepel.⁶⁹

Bár az utókor által cenzorsággal vádolt Vergerio észrevételeit a cenzorok beépítik a későbbi jegyzékekbe, maguk az észrevételek, Vergerio összes többi írásával együtt, maguk is tiltólistán végzik. Vergerio az 1555 eleji velencei indexre többféleképpen, de mindig azonos keménységgel válaszolt. Az 1553-tól tizenkét évvel később bekövetkező haláláig Tübingenben élő Vergerio gyakorlati okokból immár inkább latinul ír.

1556-ban adja ki az *Annotationes in catalogum haereticorum, Venetis impressum a Gabriele Iulito de Ferrariis... Autore ATHANASIO, Anno MDLVI*⁷⁰ című latin nyelvű katalógus-magyarázatot, amely azonban nem az 1549-es *iudicio* latinizált változata, ugyanakkor még nem az 1554-es velencei jegyzékre adott válasza.

1555 végén jelenhetett meg a *Catalogus haereticorum aeditus Venetiis de commissione tribunalis Sanctissimae Inquisitionis apud Gabrielem Iulitum et fratres de Ferraris cum annotationibus Athanasii*.⁷¹ Itt az 1554-es velencei tiltólistát egy néhány helyen módosított *Annotationes* követi.

Az utolsó és egyben legfontosabb lista, amellyel Vergerio foglalkozott, az 1559-es első egyetemes római index. Erre válaszul írja az *A gl'Inquisitori che sono per l'Italia. Del catalogo di libri eretici stampato in Roma nell'anno presente MDLIX* című összefoglaló megjegyzéseit olasz nyelven, illetve nem sokkal később ennek latin változatát *Postremus catalogus haereticorum Romae conflatus 1559. Continens alios quatuor Catalogus, qui post decennium in Italia, nec non eos omnes, qui in Gallia & Flandria post renatum Euangelium fuerunt aediti. Cum Annotationibus Vergerii. M.D.LX.*; [Corvinus excudebat Pforzheimij 1560], címmel.

Utóbbi Vergerio utolsó ilyen írása, és, ahogyan a *iudicio* tíz évvel korábban, ebbéli tevékenysége elején egyfajta megelőlegezése volt az

⁶⁸ A velencei újév március elsejével kezdődött. (PF. Grendler, in: *Index de Venise 1549*, 55. old.)

⁶⁹ Név (illetve egyéb adatok) nélkül megjelent és nem neki tulajdonított írásai már korábbi listákon is szerepeltek. Ezúttal név szerint így hivatkoznak rá: „*Vergerius epis. de capo d'Histria*”: *Az 1559-es és az 1564-es egyetemes indexekben mint „Petrus Paulus Vergerius”* illetve mint „*Vergerius*” szerepel.

⁷⁰ Bonnant, *Les Index prohibitifs*, 624. és 626.

⁷¹ Bonnant, *Les Index prohibitifs*, 626.

azt követő két év viharos gyorsasággal napvilágot látott könyveiben érintett témáknak, úgy az *Agl'inquisitori...* illetve a *Postremus catalogus...* összegzése mindazon megjegyzéseknek, észrevételeknek, kritikáknak, amelyeket Vergerio ezalatt az időszak alatt az indexekkel illetve összeállítóikkal kapcsolatban megfogalmazott.

1563-ban jelenik meg *Primus tomus Operum Vergerii. Adversus Papatum, Tubingae, apud viduam Ulricci Morhardi*, amely összefoglalóban, annak a végén változatlan formában olvasható az 1560-as *Postremus catalogus* is. Ezzel ér véget Vergerio közel másfél évtizedes, országokon, szerzőkön, műfajokon és nyelveken átívelő index-javító tevékenysége.

Bibliográfia

CAMPANA, L. „Monsignor Giovanni Della Casa e i suoi tempi” *Studi Storici*, XVII. (1908).

CANTIMORI, Delio. *Eretici italiani del Cinquecento*, a cura di Adriano Prosperi. Torino: Einaudi, 1992.

CAPONETTO, Salvatore. *La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento*. Torino: Claudiana, 1992.

Concilium Tridentinum, XII, edited by V. Schweitzer, Freiburg: k.n., 1930.

Letöltve: 2016. 02. 16.

<https://books.google.it/books?id=IVU8AAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=Consilium+delectorum+cardinalium+et+aliorum+praelatorum,+de+emendanda+ecclesia&hl=it&sa=X&ei=-aSLUYK3Me3b7Aa1nIHQAQ#v=onepage&q&f=false>

Dizionario Biografico degli Italiani. Letöltve: 2016.02.16. http://www.treccani.it/enciclopedia/juan-de-valdes_%28Enciclopedia-Italiana%29/

Index de Rome: 1557, 1559, 1564: les premiers index romains et l'index du Concile de Trente c. Jesús Martínez de Bujanda, René Davignon, Ela Stanek. Université de Sherbrooke, Centre d'études de la Renaissance, Québec: Librairie Droz, 1990.

Index de Venise, 1549, Venise et Milan, 1554 c. Jesús Martínez de Bujanda, René Davignon. Université de Sherbrooke, Centre d'études de la Renaissance, Québec: Librairie Droz, 1987.

JACOBSON SCHUTTE, Anne. *Pier Paolo Vergerio e la Riforma a Venezia, 1498-1549*. Roma: Il Vetro, 1986.

MAROCCHI, M. *La Riforma cattolica. Documenti e testimonianze*, I. Brescia: Morcelliana, 1967.

MEHL, James V. „Ortwin Gratius, Conciliarism, and the Call for Church Reform” *Archiv für Reformationsgeschichte*, no. 76 (1985): 169-193. Letöltve: 2016.02.16. https://www.researchgate.net/publication/280823403_Ortwin_Gratius_Conciliarism_and_the_Call_for_Church_Reform

PASTORE, Andrea (a cura di). *Riforma e società nei Grigioni Valtellina e Valchiavenna tra '500 e '600*. Milano: Angeli, 1991.

PERINI, Leandro. „Ancora sul libraio tipografo Pietro Perna e su alcune figure di eretici italiani in rapporto con lui” *Nuova Rivista Storica*, LI. (1967).

PIERCE, Robert A. *Pier Paolo Vergerio the Propagandist*. Roma: Ed. Di Storia e Letteratura, 2003.

PROSPERI, Adriano. „Ricerche sul Siculo e i suoi seguaci” In *Studi in onore di Armando Saitta dei suoi allievi pisani*, a cura di Regina Pozzi e Adriano Prosperi. Pisa: Giardini, 1989.

ROZZO, Ugo. „Sugli scritti di Giulio da Milano” *Bollettino della Società di Studi Valdesi*, no. 134 (1973): 69-85.

ROZZO, Ugo. „Le Prediche veneziane di Giulio da Milano (1541)” *Bollettino della Società di Studi Valdesi*, no. 152 (1983): 3-30.

ROZZO, Ugo. „In margine agli *Indici dei libri proibiti* italiani del 1549 e 1554” *La Bibliofilia*, XCII. (1990): 318-319.

ROZZO, Ugo. „Gli anni ferraresi e la morte sul rogo dell'eremitano Ambrogio da Milano (1547-1556)” In *Alla corte degli Estensi. Filosofia, arte e cultura a Ferrara nei secoli XV e XVI.*, a cura di Marco Bertozzi. Ferrara: Università degli Studi, 1994.

ROZZO, Ugo (a cura di). *Pier Paolo Vergerio il Giovane, un polemista attraverso l'Europa del Cinquecento. Convegno internazionale di studi*. Udine: Forum, 2000.

TOMIZZA, Fulvio. *Il male viene dal Nord. Il romanzo del vescovo Vergerio*. Milano: Mondadori, 1984.

VERGERIO, Pier Paolo. *Il Catalogo de libri, li quali nuovamente nel mese di Maggio nell' anno presente 1549 sono stati condannati e scomunicati per heretici, da Giovan della Casa, legato di Venetia, e d' alcunifrati. E' aggiunto sopra il medesimo catalogo un iudicio e discorso del (Pietro Paolo) Vergerio*. Poschiavo: saját kiadás, 1549.

VERGERIO, Pier Paolo. *Catalogo dell' Arcimboldo arcivescovo di Melano. Con una risposta fattagli in nome d'una parte di quei valenti huomini*. Tübingen: Morhard, 1554.

VERGERIO, Pier Paolo jun. *Postremus Catalogus Haereticorum Romae conflatus. Continens Alios Quatuor Catalogos, qui post decennium in Italia, nec non eos omnes, qui in Gallia & Flandria post renatum Evangelium fuerunt aediti. Cum nonnullis annotatiionibus Vergerii...* Pfortzheim: Corvinus, 1560. OSZK, Régi nyomtatványok tára, V 134 Ant. 5365.